

Людмила Глебова
ORCID: 0000-0001-8865-7442

ДІЛОВОДСТВО В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

OFFICE MANAGEMENT IN ART DISCOURSE

На думку відомих вітчизняних науковців, зокрема й Валентини Бездрабко, питанням історії діловодства в Російській імперії присвячено чимало наукових студій. У них знаходимо інформацію про особливості діловодства імперського періоду, проте саме в архівних матеріалах, творах художньої літератури історичні факти починають «оживати», тобто справу вже маємо з комунікативним дискурсом, що особливо цікаво і пізнавально для читача, коли йдеться про літературний твір, автором якого є сучасник чи практично сучасник описуваних подій.

До таких творів, значимих для вивчення «людських вимірів» діловодства, належить і комедія нашого земляка Івана Карпенка-Карого «Мартин Боруля». До того ж, вважаємо, що даний твір може стати мініенциклопедією з вивчення основних особливостей історії діловодства в Російській імперії, як-от: «штучне протистояння між ... мовою і «канцелярськими» словесними архаїзмами; видове урізноманітнення внутрішньої та зовнішньої управлінської документації; формалізація та уніфікація структурних документних елементів; спеціалізація діловодства різних галузей державного управління; високий статус працівників канцелярії» [1] тощо. Проте ці характерні особливості набувають у художньому творі зовсім інших рис, вони сприймаються, так би мовити, через призму думок, дій, почуттів, сподівань головних героїв, і як результат – «западають в душу» читачеві. Як наївно, навіть дещо по-дитячому захоплюється Мартин Боруля службою сина, як наївно, а насправді зворушливо мріє він про мундир «вишитий по чорному бархату золотом», що «застібається в один борт на дев'ять пугвиць» як наслідок успіхів сина на службовій ниві! Чи не свідчення це високого статусу у суспільстві працівника канцелярії? А як засмутився батько, коли дізнається від Омелька про те, як його син проводить вільний час: «А синок... синок!.. Я тут із шкури вилазю, щоб його в люде вивести, а він там п'янствує...». Хоч як би ми не ставилися до намагання Борулі стати дворянином, хоч якими б смішними і навіть подекуди недолугими не виглядали його намагання «вибитися в люди, утвердитися в дворянстві», ми мимоволі починаємо співчувати йому, бо хто із нас не переживав подібні емоції в реальному житті, коли хтось або щось розчаровує тебе наскільки сильно, що й не чекав, коли всі твої старання і намагання виявляються марною тратою часу і зусиль. Очевидно, що не можна щось вирішувати за інших, кожен має право на свої помилки, Мартин Боруля не правий, бо думає, що він єдиний знає, як краще, проте хто з нас так не помилявся? Ми вже не можемо байдуже

.....
сприймати, наприклад, факт ліквідації земських судів, оскільки Степан – син Борулі – «остався за штатом» внаслідок його ліквідації, а батько ж покладав на його майбутню кар'єру такі надії... Так у художньому тексті «сухі» діловодні факти стають «олюдненими», небайдужий читач сприймає їх емоційно, на рівні почуттів, тому і відкладаються вони у його пам'яті надовго, стають внутрішнім надбанням особи. Наведемо ще бодай один невеликий приклад.

Практично з перших рядків твору знайомимося із фрагментом письмового тексту офіційно-ділового ділового стилю того часу, який суттєво відрізняється від сучасних зразків даного стилю: «По выслушании всех вышеизложенных обстоятельств и на основании представленных документов Дворянское депутатское собрание определяет... дело сие с копиями... представить на утверждение в Правительствующий Сенат...» [4]. Припускаємо, що даний текст міг би становити певний, хоч, очевидно, і мінімальний інтерес для історика мови. У ньому простежуються мовні особливості канцелярського підстилю офіційно-ділового стилю зображуваного періоду. Наведений фрагмент художнього твору інформує нас про намагання головного героя довести своє дворянське походження. Допитливий читач, імовірно, може припустити, що це виявиться не такою легкою справою, як видається на перший погляд. Адже Тетяна Гаращук зауважує: «Складається враження, що Сенат використовував будь-яку причину, навіть незначну, для того, щоб відмовити заявнику в дворянстві» [3].

Але у художньому творі головне не це, тут важливим є той факт, що, окрім функції передачі інформації в часі та просторі, наведений фрагмент документа починає виконувати й іншу роль – по-перше, бути засобом характеристики героя, по-друге, – засобом створення комізму, що жодним чином не властиво зразкам офіційно-ділового стилю у їх «традиційному» використанні. «Майстерно використовував Іван Карпович специфічну термінологію, стиль офіційних указів, жаргонові слова для характеристики і комедійного загострення образів чиновників, сільських писарів...та інших...», – справедливо вважає С. Бронза [2].

Ця функція особливо виразно виявляється у наступних рядках твору, коли контраст офіційно-ділового тексту підсилюється емоційно-образними паралелями: «І щоб після цього Мартин Боруля, уродзаний шляхтич, записаний во 2-ю часть дворянської родословної книги, подарував якому-небудь приймаку Красовському свою обіду? Та скоріще у мене на лисині виросте таке волосся, як у їжака, ніж я йому подарую» [4]. Контраст між двома частинами наведеного фрагменту створює щось подібне до контрасту високого і низького стилів у античній літературі. Лише одним фрагментом автор майстерно показує абсурдність намагань головного героя стати дворянином, невідповідність дворянства тому, чим жив Боруля у прямому і переносному значенні. Певний пафос, створений у першій частині шляхом нагромадження «дворянства та його атрибутів» нівелюється використанням лексеми «приймак», що, виходячи із її семантики, зафіксованої у тлумачних словниках, означає особу, доля якої –

бути прийнятою у чужий дім – незavidна. Мартин Боруля як людина з народу вживає це влучне слово для характеристики свого «опонента» Красовського, проте вибір даного слова характеризує чи не більше самого Борулю як людину із народу, якому близьке народне світовідчуття та світосприйняття. У другій частині наведеної цитати («Та скоріще у мене на лисині виросте таке волосся, як у їжака, ніж я йому подарую»), вважаємо, пробивається внутрішнє єство головного героя, спосіб його мислення, органічний зв'язок із середовищем існування, виразником якого є інтерпретований, посилений образним порівнянням фразеологізм («швидше на долоні волосся виросте» – ніколи не буде) – витвір колективної народної мудрості. Як бачимо, використання певних лексичних та фразеологічних одиниць стає у художньому тексті дієвим засобом характеристики героїв, розкриття їх внутрішнього стану, засобом створення колориту певної історичної доби.

Відтак фрагмент художнього тексту комедії «Мартин Боруля», наповнений фактами, найменуваннями реалій певної історичної епохи тощо, через призму індивідуального досвіду читача, «пропущений» через його внутрішній світ набуває неповторних рис, це той самий, але і кардинально інший, «оживлений» текст – дискурс. Він формується, так би мовити, симбіозом внутрішнього світу автора, втіленим у його художньому творінні, та внутрішнього світу читача, формування якого є результатом його індивідуального досвіду. Дане питання має вихід також і в площину інтертекстуальності, що у певному значенні «виступає своєрідним лабіринтом, у якому знаходиться читач» [5, 246]. Зрештою художній текст «ніколи не вичерпується у своїх інтерпретаційних можливостях через органічне вплетення у загальнокультурний дискурс людства» [5, 246].

На індивідуальному ж рівні сприйняття художній текст «оживає» через призму внутрішнього світу читача і зрештою формує цей внутрішній світ. Це двоєдиний процес: «оживлений» художній текст є результатом і джерелом формування внутрішнього світу читача. Усе, що попущено через внутрішній вимір особи, на нашу думку, формує її, відкладається в її свідомості і стає її внутрішнім надбанням, утворює неповторну людську особистість з певним рівнем культури, освіченості, знань та мудрості. «У сприйнятті читача, яке формується на основі письмового тексту, твір у його уявно-чуттєвій виразності здатний жити дуже довго...», – переконують фахівці [5, 11].

Саме тому вдумливе, небайдуже читання художнього твору – комедії «Мартин Боруля» – «оживлює» сухі діловодні факти, сприяє їх перетворенню у внутрішнє надбання читача, його знання. Це стосується, зрозуміло, не лише окремих аспектів, фактів даної комедії, як, наприклад, особливостей справочинства – справді талановитий художній текст є багаторівневим, він утворений складною сукупністю смислів, «шарів». Кожен читач знаходить у ньому щось своє, вартісний художній текст – багатозначний, більше того, читаючи талановитий художній твір, практично щоразу знаходиш у ньому щось нове, новий виток смислів, яких не прочитував раніше...

Джерела та література

1. Бездрабко В. Розвиток діловодства в Російській імперії XIX ст.: здобутки практики й народження теорії // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Історія. Тернопіль : ТНПУ, 2010. Вип. 2. С. 284-290.
2. Бронза С. Особливості мовної своєрідності творчого доробку Івана Тобілевича (Карпенка-Карого). URL: <https://md-eksperiment.org/post/20181220-osoblivosti-tvorchogo-dorobku>
3. Гаращук Т. Організація роботи з документами у дворянських депутатських зібраннях в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.) // Студії з архівної справи та документознавства. К., 2011. Т. 19, кн. 2. С. 38 – 46.
4. Карпенко-Карий І.К. П'єси ./ вступ. ст. В.Чорновіла /І.Карпенко-Карий. К.: Держлітвидав УРСР, 1965. 354 с.
5. Неймовірно можливі світи: референтність, фікційність, текстуалізація. Монографія / За редакцією Романа Гром'яка. Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2005. 291 с.